

**Zuzana Maďarová, Alexandra Ostertágová (eds.):
Občianky a revolucionárky: Ako kedy kde sa vylučujú
nevhodné subjekty.**

1. vydání. Bratislava: ASPEKT, 2015, 204 stran, ISBN: 978-80-8151-034-2.

Výběr studií shrnutý pod název *Občianky a revolucionárky: Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty*, který vyšel ve slovenské ediční řadě Aspekt, se věnuje tématu občanství, aktivismu a revolučnímu hnutí z pohledu feministických studií. Soubor šesti zahraničních statí, který sestavily Zuzana Maďarová a Alexandra Ostertágová, nabízí různé kontexty občanství a aktivismu žen. Editorky vybraly šest studií, které se zabývají příběhy žen z různých oblastí světa, historických období a sociálních či politických kontextů. Společným jmenovatelem jsou otázky sociální změny, občanství a vylučování. Jak editorky uvádějí, vybraly studie, které se soustřeďují na feministickou kritiku konceptu občanství a zkoumání revolucí a sociálních hnutí z feministického hlediska.

Nedílnou součástí pojetí občanství, jak už vyplývá z názvu publikace, je ve všech případech vnímání procesu stávání se občanem, respektive občankou, subjektem, kterému jsou z pohledu společnosti či státu přiřknuta občanská práva a který je uznán. Na občanství se zde tedy pohlíží z jiné perspektivy než pouze v kontextu práv zajištěných legislativou daného státu. Občanství je zde chápáno jednak jako proces a jednak, jak je zdůrazněno v úvodní stati, jako „*pocit příslušnosti*“ (s. 12). Kniha tak poukazuje na problematičnost převažujícího pojetí občanství. Tento způsob vymezení občanství totiž z pohledu feministické kritiky vystupuje jako produkt normativní společnosti, která má standardy utvářené privilegovanými „*bílými středostavovskými heterosexuálními muži bez zdravotního znevýhodnění*“ (s. 11).

Neutralita a univerzálnost tohoto modelu však podle autorek ve své podstatě zakrývá vyloučení určitých skupin. Legislativní a formální zajištění rovnosti platné pro všechny bez ohledu na pohlaví, gender, rasu, třídu, sexuální orientaci nebo tělesné znevýhodnění neznamená, že normativní pravidla nejsou ve své podstatě nastavena tak, že tyto skupiny vylučují či znevýhodňují. Vylučujícím prvkem v konceptu občanství chápáného jako univerzální kategorie je představa, že všichni máme stejné možnosti a záleží jen na tom, jak je sami dokážeme využít. V reálném životě však občané a občanky nemají stejné postavení ani stejný okruh možností a příležitostí, na což se editorky snaží upozornit.

Z pohledu autorek je občanství spojováno s aktivní maskulinitou, zatímco privátní oblast mimo politiku s femininitou a pasivitou. Aktivita mimo veřejný prostor není uznána a ocitá se i mimo pozornost a mimo zaznamenanou historii. V popisu a historii revolučních hnutí tak z pohledu feministické kritiky (i editorek knihy) mizí úloha žen i dalších marginalizovaných skupin. Autor a autorky všech šesti statí se proto soustřeďují právě na roli žen (navíc v souvislosti s jejich třídou či etnicitou), kterým společnost nepřiznává možnosti aktivní participace na společenském dění nebo přehlíží jejich aktivity, jimiž se snaží domoci svých občanských práv. Studie se zaměřují na projevy občanského aktivismu, odporu nebo participace na revolučních hnutích z pohledu každodenních činností, které zůstávají stranou pozornosti a nejsou chápány jako aktivity, které by mohly cokoli změnit. Byť se tematicky jednotlivé statí zabývají různými zeměmi (Finsko, Polsko, Mexiko, Čína, USA), historickými obdobími a oblastmi společenského života, v nichž se aktivita subjektu a občanství projevuje, lze mezi nimi nalézt řadu spojnic. Všechny studie tak poukazují na to, že utváření občanství a společensky uznávaného subjektu není genderově neutrální, byť je tak vnímáno.

Dalším společným jmenovatelem statí je metoda orální historie. Tato metoda je založena na rozhovorech, která dokládají osobní svědectví dané osoby o konkrétní historické

době. Hlavním zřetelem těchto rozhovorů je tak ve feministickém kontextu snaha získat takové informace o historii, které v dominantním historickém diskurzu nefigurují a nelze je získat ze studia dobových dokumentů nebo artefaktů. Orální historie, jak už zaznívá v úvodní stati editorek, nemá v historickém diskurzu právě lehké postavení. Ale ve feministickém výzkumu je orální historie, spolu s výzkumy založenými na rozhovorech a etnografickém pozorování, často využívanou metodou, protože umožňuje získat informace o různých kontextech a zároveň dává hlas opomíjeným a vyčleněným z dějin či společnosti. Stejně jako jiné metody má i tato svá úskalí. Jedním je úzký okruh respondentek, na základě jejichž výpovědí jsou dovozovány závěry obecnějšího charakteru. Do výpovědí respondentek se také může promítnout zájem či moc někoho jiného. Může se tedy objevit otázka, zda skutečně promlouvají vlastním hlasem. Tato výtka se však netýká studií prezentovaných v recenzované knize. Rozhovory jsou kombinovány s dalšími metodami jako etnografický výzkum nebo studium archivních materiálů, které historii doplňují.

Knihy je rozdělena na dvě části. První obsahuje tři studie, které se věnují úloze žen v revolučních hnutích. Druhá se věnuje spíše každodenním projevům odporu žen, které jsou vyloučeny z přístupu k občanským právům. Kromě toho ve dvou studiích autorka a autor pojednávají o občanství v širším teoretickém rámci. U Tuuly Gordon jde o souvislosti mezi vzděláváním k občanství a genderovými rolami. V případě Charlese T. Lee o občanství v „meziprostoru“ (s. 137), kde je odpor vyjadřován přehlíženými každodenními aktivitami osob vyloučených z nároku na občanství. Soubor studií tak do diskuse o občanství, aktivismu či revolucionářství vnáší několik zásadních témat. Ve vztahu k občanství umožňuje nový pohledu na to, jak je občanství utvářeno a jak se na tomto – na první pohled neutrálním – konceptu podepisuje výchova ke genderovým rolím.

Jako první je v knize zařazena studie o finském školství od Tuuly Gordon, která původně vyšla v časopise *Gender and Education* (Gordon 2006). Ukazuje, že ačkoliv je výchova k občanství pojímána jako zdánlivě neutrální, vzdělávací systém a socializace do genderových rolí subjekty (ať už dívky, nebo chlapce) omezuje. Ze studie vyplývá, že výchova dívek je spojena s pasivitou, nenápadností a neprůbojností. Tato výchova je ovšem v příkrém rozporu s konceptem neoliberálního občanství jako veřejného aktérství. Jestliže jsou tedy ženy v rámci výchovy vedeny k méně výrazným veřejným projevům, jsou tak vyloučovány z aktivní občanské praxe. Tato studie, která se věnuje otázce vzdělávání k občanství z genderové perspektivy, se svým zaměřením poněkud odlišuje od ostatních vybraných statí tím, že nepoukazuje na problematiku odporu nebo aktivismu v souvislosti s konkrétními socio-politickými aktivitami směřujícími ke společenským změnám. Ne zcela tak podle mého názoru do výběru statí zapadá. Chápu ji spíše jako úvod k tématu občanství a odporu v kontextu výchovy.

Druhá a třetí studie se věnují tématu revolučního hnutí z genderové perspektivy, respektive úloze žen v těchto hnutích. Příklady hnutí Solidarita v Polsku, o němž psala Shana Penn ve své knize *Solidarity's Secret* (Penn 2005), a studentského revolučního hnutí v Mexiku, které analyzovaly Deborah Cohen a Lessie Jo Frazier v publikaci *Gender and Sexuality in 1968* (Cohen – Frazier 2009), ukazují, jak jsou ženy vymazány z historie revolučních hnutí. Ta jsou veřejně prezentována a chápána jako ryze mužská záležitost, jíž se ženy neúčastní, a pokud ano, tak jen v okrajových rolích. Studie však ukazují, že ženy v revolučních hnutích hrají role, bez nichž by tato hnutí nemohla fungovat. I když je jim přístup k vedoucím pozicím v hnutích upírán a v rámci akceptace své genderové role o něj ani řada z nich neusiluje, ženy dokázaly v rámci revolučních hnutí uplatnit své znalosti a dovednosti a na chodu hnutí se podílely nemalou měrou. Jejich aktivita nebyla vnímána jako důležitá a politická, ale pouze jako podpůrná. Zásluhy a význam byly připisovány v souladu s dichotomickým chápáním generových rolí pouze mužům.

Čtvrtá studie od Pun Ngai a Wu Ka-Ming se již v rámci druhé části knihy zabývá situací žen s nižším společenským statutem a žen, které se přistěhovaly do Hongkongu za

svými manžely. Vyšla v roce 2004 jako jedna z částí v publikaci *Remaking Citizenship in Hong Kong: Community, Nation and the Global City*, kterou Pun Ngai spolueditovala (Pun – Ka 2004). Autorky otevírají téma vyloučení z občanských práv na základě etnické a sociální příslušnosti žen, ale zároveň poukazují na obecnější problém převážení globálních ekonomických zájmů v rámci uplatňování moci. Tyto ženy jsou totiž ze svých občanských práv vyloučeny na základě toho, že nejsou pro stát výhodnými subjekty produkujícími ekonomický růst. Nárok na občanství je tak v tomto případě spojován s ekonomickou produkcí a osoby, které nejsou pro stát z tohoto hlediska perspektivní, jsou z nároku na občanská práva vyloučeny. Globální kolonialismus, jak o něm hovoří autorky, na jedné straně některé nevhodné subjekty vylučuje z občanských práv, byť jsou to vlastní občané a občanky státu. Na straně druhé jsou tato práva přiznávána migrantům, které stát zve za účelem zajištění ekonomického růstu.

Jiným typem vyloučených subjektů, kterým jsou upírána občanská práva, jsou nelegální migrantky zaměstnávány v domácnostech v USA. Jejich situaci analyzuje v páté studii Charles T. Lee, který je zároveň zasazuje do širšího kontextu kritiky Agambenova pojetí „tábora“ (vyšlo v časopise *Women's Studies Quarterly*; viz Lee 2010). Tyto migrantky jsou totiž vnímány jako pasivní, v pasti „tábora“, bez možnosti jakéhokoliv aktivního odporu, neboť v zemi, kde pracují, nemají jako nelegální migrantky žádná práva. Leeho studie ale ukazuje, že tyto ženy svou každodenní běžnou praxí dávají najevo svůj odpor a v určitých směrech svou situaci i mění. Poukazuje tak opět na to, že občanství a jeho praxe jsou spojovány s veřejnou sférou vyjednávání. Praktiky, které se odehrávají mimo tento prostor, nejsou akceptovány jako občanské. Lee proto hovoří o občanství v „meziprostoru“ (s. 137), které se odehrává právě prostřednictvím takových praktik a provádějí jej subjekty, jež se octly za mantinely občanství vymezenými státem, ale nejsou uzavřeny v prostoru, kde by mohly pouze pasivně přežívat.

O každodenní praxi jakožto praxi politické ostatně pojednává Bice Maiguashca v poslední studii, která původně vyšla v časopise *Globalizations* (Maiguashca 2011) a zabývá se feministickým antiglobalizačním aktivismem. Autorka přichází s pojetím tohoto aktivismu jako „principálního pragmatismu“ (s. 183–184). Podle Maiguashky toto pojetí feministického aktivismu nabízí širší pojetí aktivismu než jako přímé strategické akce namířené proti státu. Feministický antiglobalizační aktivismus využívá podle autorky jak přímých akcí, tak každodenní praxe a podpory pro ty skupiny, které jsou v rámci globalizace ohroženy. Odmítá tedy oddělovat přímé akce ve veřejném prostoru od každodenní praxe. V tomto pojetí je každodenní praxe jako podpora marginalizovaných skupin a vytváření komunit chápána jako politická a má stejně jako přímé akce potenciál přinášet společenskou změnu.

Kniha *Občianky a revolucionárky* přináší do oblasti diskusí na téma občanství, revoluce a politické praxe řadu podnětných otázek a témat, které by bylo potřeba podrobit dalšímu zkoumání a odborné diskusi na poli sociálních věd. Pohled feministického výzkumu a feministické kritiky přináší nové úhly pohledu a souvislosti, jiný způsob nahlížení na témata, která jsou sice již nastolená, ale zasluhují revizi. Zahrnutí genderového hlediska do zkoumání praxe občanství a aktivismu ukazuje, že tyto kategorie nejsou neutrální. Navíc vybrané stati, které se zaměřují na genderovou analýzu revolučních hnutí, pracují s metodou orální historie, jež umožňuje zahrnout do mapování sociálních jevů z historické perspektivy dosud opomíjené hlasy. Podle editorek publikace také tato metoda stále čelí silné kritice ze strany tradiční historie především kvůli možnosti zobecnění závěrů, objektivitě a legitimitě (s. 13). Pro feministickou vědu však umožňuje orální historie nabourat tradiční pojetí vědy a jejich výstupů vytvářených privilegovanou skupinou. Editorky také hovoří o roztržistěnosti poznatků feministické vědy o sociální změně nebo revolučních hnutí kvůli oddělování těchto problematik (s. 13). Výběr jednotlivých statí pro tuto knihu tak zahrnuje obě oblasti, propojuje je a uvádí do vzájemné souvislosti.

Je otázka, jak tematický výběr zaměřený na revoluční hnutí zasadit do kontextu slovenského, potažmo českého prostředí a jak nalézt spojující momenty mezi tématy knihy a zdejší historickou zkušeností. Některá z témat by jistě stálo za to otevřít i v našem prostředí. Podle mého názoru kniha předkládá možnost, jak například zrevidovat pohled na předrevoluční dobu v Československu, a ukazuje, že je třeba zkoumat úlohu žen v boji proti komunistickému režimu. Zároveň by takovéto studie mohly poskytnout prostor pro otevření diskuse na témata výchovy k občanství a vlivu vzdělávacího systému. V souvislosti s otázkami migrace pak kniha ukazuje, že je nutné se zabývat úlohami nelegálních migrantů či migrantek a etnicky marginalizovaných skupin namnoze vnímaných jako pasivní subjekty.

Publikace vyšla v knižní edici *Aspekt*, které se specializuje na genderovou tematiku v různých souvislostech, v rámci projektu „Podpora rozvoje rodové kompetence prostřednictvím publikačně-vzdělávacích aktivit“. Jak samy editorky uvádějí, kniha tematicky navazuje na další publikace z edice *Aspekt* zaměřené na „*politickou subjektivitu žen*“ (s. 22), ať už v publikacích o ženách v politice, či o analýze vyloučení v politických kampaních. Zároveň se snaží do feministické debaty vnést nové podněty a terminologii. Výběrem textů i témat myslím publikace obě očekávání splňuje a přispívá tak k rozšíření genderové problematiky do dalších oblastí.

Z hlediska mezinárodních vztahů přináší podobné publikace feministickou perspektivu do zkoumání mocenských a politických vztahů, které v tradičním pojetí genderovou otázku opomíjejí. Feministický pohled aplikuje analytické hledisko genderu na zkoumání mocenských vztahů a rozkrývá tak jejich aspekty, jež jsou v tradičním pojetí mezinárodních vztahů skryty. Zároveň aplikace feministického pohledu, který zohledňuje marginalizované postavení žen, umožňuje nastolit otázky, které nejsou v rámci tohoto oboru v jeho tradičním pojetí pokládány, zejména protože společenská dráha žen je často spojena s jinou škálou problémů a jinými zkušenostmi než ta mužská. Jinými slovy, dominantní mužský pohled (navíc v souladu s intersekcionalním chápáním mužské společenské dominance jako pohled bílý, bez zdravotního znevýhodnění atd.), který převládá v tradičním analytickém pohledu mezinárodních vztahů, nezahrnuje určité problematiky. Feministický pohled tak nejen zpochybňuje některá dosud nezpochybňovaná východiska a klade nové otázky, ale rozšiřuje chápání některých kategorií, jako je v tomto případě občanství, aktivismus a sociální změna v podmínkách konkrétního státu a období. Po jejich zahrnutí bude možné uceleněji chápat sociálně-politické vztahy a uspořádání v mezinárodním kontextu, což bude lépe odrážet diverzitu zkušeností.

Knihy je určena čtenářům či čtenářkám již zasvěceným do oblasti genderové perspektivy nebo širší perspektivy sociálních věd. Věnují-li se genderové tematice, kniha jim rozšíří obzory o další témata, aktuální studie a nabízí přehled o směrech, jimiž se současná feministická debata ubírá, i o jejich tématech. Určitě ji lze také doporučit všem, kdo se v sociálních vědách zabývá občanstvím, sociální změnou nebo otázkou vyloučení ze společnosti. V neposlední řadě se domnívám, že by mohla tato kniha prospět i historikům a historičkám zaměřeným na revoluční hnutí, a to nejen v mezinárodním, ale i našem místním kontextu.

Pozitivní přínos vidím v otevírání témat, z nichž některá lze aplikovat i na zdejší prostředí. Zároveň studie ukazují, jaké možnosti a širší perspektivy otevírá orální historie v kombinaci s dalšími metodami. Kladně hodnotím i výběr a řazení studií tak, že utvářejí tematicky propojené celky. V úvodu editorek bych pak uvítala zasazení témat do kontextu česko-slovenské reality. Kromě studie polského revolučního hnutí či vzdělávání k občanství ve Finsku je podle mého názoru pro čtenáře a čtenářky poněkud obtížnější hledat spojení se zdejšími prostředím v souvislosti s tématy občanství a aktivismu. Například do studie o hongkongských ženách se promítá prostředí centra světového byznysu, které je naší zdejší realitě poměrně vzdálené. Podobné je to i u závěrečné studie týkající se antiglobalizačního hnutí, které zde nemá tak širokou základnu a není tak široce prezentováno

v mediálním ani veřejném prostoru. Celkově hodnotím knihu jako přínosnou. Obohacuje zdejší feministické debaty o další témata a zároveň nabízí feministický pohled na témata, o nichž pojednávají sociální vědy.

Jana Gabrielová

Literatura

- Maiguashca, Bice (2011): Looking Beyond the Spectacle: Social Movement Theory, Feminist Anti-globalization Activism and the Praxis of Principle Pragmatism. *Globalizations*, Vol. 8, No. 4, s. 535–549.
- Cohen, Deborah – Frazier, Lessie Jo (2009): Talking Back to '68? Gendered Narratives, Participatory Paces and Political Cultures. In: Cohen, Deborah – Frazier, Lessie Jo (eds.): *Gender and Sexuality in 1968*. New York: Palgrave Macmillan US, s. 145–172.
- Gordon, Tuula (2006): Girls in Education: Citizenship, Agency and Emotions. *Gender and Education*, Vol. 18, No. 9, s. 1–15.
- Lee, Charles T. (2010): Bare Life, Interstices, and the Third Space of Citizenship. *Women's Studies Quarterly*, Vol. 38, No. 1–2, New York: Feminist Press, City University of New York, s. 57–81.
- Penn, Shana (2005): Patient Revolution: Women and Leadership. In: Penn, Shana: *Solidarity's Secret*. Michigan: The University of Michigan Press, s. 226–240.
- Pun, Ngai – Wu, Ka-Ming (2004): Lived citizenship and lower-class Chinese migrant women: A Global City without its People. In: Ku, Agnes S. – Pun, Ngai (eds.): *Remaking Citizenship in Hong Kong: Community, Nation and the Global City*. Abingdon, Oxon: RoutledgeCurzon, s. 125–138.